

# Jog

történeti szemle

2019  
3–4. szám

BUDAPEST · DEBRECEN · GYŐR · MISKOLC · PÉCS · SZEGED

## A TARTALOMBÓL

Pillanatkép a szuverenitás kutatásáról

Cesare Beccaria Bűntett és büntetés című művének recepciója Magyarországon

A jogalkalmazás térbeli szuverenitása

Szuverenitáskérdések az Országbírói Értekezlet ülésén

A szuverenitás szerepe a föderális államrendszerben

Nyelv és szuverenitás viszonya az Osztrák–Magyar Monarchiában

A szuverenitás mintázatai: a „lent” világának joga

Svédország és Norvégia uniója

A nyugati intézmények állandó befolyása alatt

Felsőbíróságaink döntvényalkotási joga

A szegényügy dualizmuskori rendezése



*Hans Kelsen*

TARTALOM

A JOG SZUVERENITÁSA

Előszó .....	1
MEZEY Barna – A nyugati intézmények állandó befolyása alatt .....	1
KARÁCSONY András – Pillanatkép a szuverenitás kutatásáról .....	6
STIPTA István – Cesare Beccaria Büntett és büntetés című művének recepciója Magyarországon .....	10
MEGYERI-PÁLFFI Zoltán – A jogalkalmazás térbeli szuverenitása – kutatási koncepció .....	16
KÉPESSY Imre – „Amikor a közjogi tekintetek a magánjogi érdekekkel összeütközésbe hozattak” – szuverenitáskérdések az Országbírói Értekezlet ülésén .....	23
BEKE-MARTOS Judit – A szuverenitás szerepe a föderális államrendszerben: a jogalkalmazás gyökerei az USA jogtörténetében .....	30
NAGY Noémi – Nyelv és szuverenitás viszonya az Osztrák-Magyar Monarchiában a jogalkotás és a jogalkalmazás tükrében .....	36
NAGY Janka Teodóra – A szuverenitás mintázatai: a „lent” világának joga – avagy jogképződés és jogalkalmazás a népi jogélet szinterein .....	42
KÉPES György – Svédország és Norvégia uniója, 1814–1905 .....	47
BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – Felsőbírósaink döntvényalkotási joga .....	59
KÁRBIN Ákos – Szuverén volt-e az Osztrák-Magyar Monarchia Magyarországa bizonyos nemzetközi gazdasági szerződések és a királyi vétó tekintetében? .....	64
BATHÓ Gábor – A mintakövetés kérdései a magyar kormánystruktúrában 1848 és 1944 között .....	67
HEIL Kristóf Mihály – A jogügyi rendszeres bizottsági munkálat szerkezeti vázlata .....	75
SZÉPVÖLGYI Enikő – A szegényügy dualizmuskori rendezése, a községi illetőség jelentősége .....	81
<b>KÖNYVEKRŐL</b>	
BALOGH Elemér – Hunyadi Mátyás és az igazságszolgáltatás .....	88
SCHLACHTA Boglárka Lilla – Fontos könyv a kecskeméti jogakadémia történetéről .....	90
BAGOSSY KÖRTVÉLYESI Mária – Honnan indultunk... ..	92
<b>IN MEMORIAM</b>	
Kajtár István – NAGY Janka Teodóra .....	93
<b>SZEMLE</b>	
„Theorie und Praxis der Entrechtung in der zweiten Hälfte der Horthy-Ära im Vergleich mit dem NS-Regime”. Összehasonlító jogtörténeti workshop (Pécs, 2019. szeptember 3–4.) – NIKLAI Patricia Dominika .....	95
(Le)hallgatásra ítélve. Márton Áron püspök lehallgatási jegyzőkönyvei (1957–1960). Nagy Zoltán Mihály és Denisa Bodeanu könyvének bemutatója – HEIL Kristóf Mihály .....	99
Budavár visszafoglalása. Történetes konferencia Budavár visszafoglalásának 333. évfordulója alkalmából – HEIL Kristóf Mihály .....	100
<b>HÍREK</b> .....	102
<b>E SZÁMUNK SZERZŐI</b> .....	104

*A címlapon:*

**Hans Kelsen** (Prága, 1881 – Berkeley, 1973)

# Jog

történeti szemle

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Bécs), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Dr. Günter Jerouschek (Jéna),  
Dr. Srdan Šarkić (Újvidék), Dr. Kurt Seelmann (Bázel), Dr. Erik Stenpien (Kassa), Dr. Martin Löhnig (Regensburg)

Szerkesztőség: Dr. Barna Attila, Dr. Béli Gábor, Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Koncz Ibolya, Dr. Máthé Gábor,  
Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István, Dr. Szabó Béla, Dr. Szabó István

Főszerkesztő: Dr. Mezey Barna  
Szerkesztő: Bódiné dr. Beliznai Kinga



A szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3., II. em. 211. Tel./fax: 411-6518  
ISSN 0237-7284

Kiadja a Debreceni Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke,  
a Károli Gáspár Református Egyetem Jogtörténeti-Jogelméleti Intézete, a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke,  
a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Állam- és Közigazgatás-történeti Tanszéke, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jogtörténeti Tanszéke,  
a Pécsi Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke,  
a Szegedi Tudományegyetem Magyar Jogtörténeti Tanszéke

Felelős kiadó: Dr. Mezey Barna  
Kiadói munkálatok: Gondolat Kiadó

Nagy Noémi

# Nyelv és szuverenitás viszonya az Osztrák–Magyar Monarchiában a jogalkotás és a jogalkalmazás tükrében

**A** nyelvhasználat és a szuverenitás viszonyának jogtörténelmi szempontú vizsgálata három premisszára épül. Először is, a saját nyelv használata a közjogi értelemben vett szuverenitás egyik legfontosabb eleme. Másodsorban, a nyelv alapvető szerepet tölt be a nemzeti identitás konstrukciójában. Végül, de nem utolsósorban, az állam a hatalomhoz való hozzáférést, illetve bizonyos népcsoportok (államalkotó többség, tituláris nemzet) hegemon pozíciójának fenntartását a nyelvhasználat különböző szintereinek szabályozásával, nyelvpolitikával valósítja meg. Mindezekből következően a saját nyelv használata, a nyelvi jogok biztosításán keresztül megélt bizonyos fokú szuverenitás nemcsak a többségi nemzet, de a kisebbségi közösségek (nemzetiségek) számára is kiemelten fontos.

Mivel a nyelvi kérdés (nyelvi jogok, nyelvpolitika) tudományos vizsgálata hazánkban mind ez ideig a nyelvés-

szek és történészek felségterülete volt<sup>1</sup> – néhány filozófiai és jogtudományi munkától eltekintve –, égető szükség van a jogtörténelmi perspektíva beemelésére, amennyiben nyelv és szuverenitás komplex viszonyrendszerét a lehető legteljesebb mértékben kívánjuk megérteni. Kutatásom ehhez a célkitűzéshez kíván hozzájárulni a Habsburg Birodalom, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia nyelvi jogalkotásának és jogalkalmazásának vizsgálatával a hosszú XIX. században (kb. 1789–1918), ahol és amely korszakban a fenti jelenségek szemléletesen – mondhatni tankönyvbe illő példaszerűséggel – jelentek meg.<sup>2</sup>

## 1. A kutatás bemutatása

A kutatás kezdetén célokom azon tézis általános elméleti-filozófiai megalapozása, miszerint a nyelv a szuverenitás központi elemének tekinthető. E tézis eklatáns történelmi példája a magyar államnyelv bevezetése, amelynek külön tanulmányt szenteltem kutatócsoportunk bemutatkozó kötetében.<sup>3</sup> Írásomban azt a meglehetősen komplex helyzetet elemeztem, amely a latin nyelv több évszázados közéleti dominanciáját követően az egymással szemben álló nyelvi-nemzetiségi követelésekből fakadt. Jelesül, a nyelvi szuverenitási törekvések ütközőzónájában a magyar nemzet(iség) érdekei – a magyar nyelv államnyelvi „jogaiba iktatása”<sup>4</sup> – nemcsak Ausztria birodalmi érdekeivel, de a nem magyar nemzetiségek saját nyelvi-nemzeti szuverenitási törekvéseivel is szembekerültek.

A kutatás következő szakaszában a dualizmus korabeli nyelvi jogi szabályozást (azaz a nyelvhasználatra vonatkozó jogi normákat) fogom vizsgálni Magyarországon és a ciszlajtán tartományokban, az egyes birodalomrészek



összehasonlító jogi elemzése módszerével. Különös hangsúlyt fektetnek annak értelmezésére, hogyan békíthető ki (ha egyáltalán kibékíthető) a nyelvi-nemzetiségi egyenjogúság eszméje a nemzetállam-építési törekvésekkel. Vizsgálom majd, hogy történt-e jogharmonizáció, azaz voltak-e egy irányba mutató szabályozások akár az osztrák monarchikus kereteken belül, akár a nyugat-európai minták irányába, s ha igen, pontosan mely szabályozási területeken.

A jogalkalmazást, azaz a gyakorlati nyelvpolitikát két megközelítésben kívánom elemezni. Először vizsgálni fogom az 1868. évi nemzetiségi törvény végrehajtását, amelyre vonatkozóan meglehetősen kevés empirikus kutatás született eddig.<sup>5</sup> Levéltári kutatást tervezek határon túli magyar vonatkozású, illetve a korszakban jelentősebb létszámú nemzetiségi közösségekkel rendelkező hazai megyékben. Az Osztrák–Magyar Monarchia ciszlajtán területén érvényesülő nyelvi valóságot az 1867-es osztrák alkotmány nemzetiségi-nyelvi egyenjogúságról szóló 19. cikkének végrehajtásán keresztül vizsgálom, a Birodalmi Bíróság (*Reichsgericht*) joggyakorlatának tükrében. Ehhez bőséges kutatási anyag áll rendelkezésre az Osztrák Állami Levéltárban. Kutatásom végső eredménye a nemzetiségi törvény és az 1867. évi osztrák alkotmány végrehajtásából levont tapasztalatok összehasonlító elemzése, a dualizmus nyelvi jogát elemző monográfia elkészítése.

## 2. A kutatás alaptézisei

A tanulmány további részében azt a három alaptézist fejtem ki bővebben, amelyeket a nyelvhasználat és a szuverenitás viszonyának jogtörténeti szempontú vizsgálata során kiindulópontként kezelek.

### 2.1. A saját nyelv használata a szuverenitás lényegi eleme

Van-e egyáltalán bármiféle kapcsolat nyelvhasználat és szuverenitás között? Ha igen, miben ragadható meg? Ahhoz, hogy ezekre a kérdésekre válaszolni tudjunk, először a szuverenitás koncepcióját kell tisztázni. A szuverenitás fogalma eredetileg a modern állammal összefüggésben jött létre, konkrétan a modern állam első történeti fajtája, az abszolút monarchia igazolása céljából. Eredeti értelmében tehát a szuverenitás meghatározott terület és lakosság feletti főhatalmat jelent, és az államiság kizárólagos attribútuma.<sup>6</sup> A szuverenitás koncepcióját XVI. századi megjelenése óta számos diszciplína tanulmányozta, elsősorban a politikatudomány, az állam- és jogtörténet, illetve az állam- és jogelmélet. Az idők során a fogalom eredeti jelentéstartalma jelentősen kibővült, a lehető legkülönbözőbb vonatkozásokban vált használhatóssá, mondhatni a fogalomhasználat „burjánzása” figyelhető meg. Manapság már beszélnek szuverén közösségekről vagy egyénekről, szuverén tudósról vagy művészről, de akár szuverén döntésről is. A „szuverén” tehát a köznyelvben főnév helyett egyre inkább jelzőként jelenik meg, mégpedig az autonómiával, függetlenséggel, önállósággal rokonítható értelemben.<sup>7</sup>

Első ránézésre úgy tűnik, hogy a nyelvi szuverenitás fogalmának megjelenése is az imént ismertetett devalválódási folyamat részeként értelmezhető. Balázs Géza nyelvészprofesszor a nyelvi szuverenitás következő meghatározását adja:

*„közösségi és egyéni szinten valaki saját nyelvén, kultúrájának megfelelően tud gondolkodni, kommunikálni; szabadon, minden szinten (család – kisközösség – nagy nyilvánosság) használhatja anyanyelvét. A nyelvi szuverenitás a hiány felől is megragadható. Sérül a nyelvi szuverenitás, ha az egyénnek korlátozott az (anya) nyelvi kompetenciája, esetleg maga a kód (a nyelv) is korlátozott, mert fejlettségi szempontból (elmaradt modernizáció miatt) nem fejezhető ki minden általa. És hatalmi okból is sérülhet a nyelvi szuverenitás: ekkor korlátozott/tiltott (anya)nyelvhasználatról beszélünk.”<sup>8</sup>*

Látható, hogy az előbbi definíció értelmében a nyelvi szuverenitás fogalma több elemet is magában foglal: 1. a nyelvi sztenderdizációt vagy nyelvi tervezést (azon belül is a korpusztervezést), magyarul adott nyelv alkalmassá tételét a különféle közéleti nyelvhasználati színtereken való használatra;<sup>9</sup> 2. a nyelvi kompetenciát, azaz a nyelvhasználó egyén fizikai képességét az adott nyelv használatára (vö. nyelvcsere, nyelvváltás, nyelvvesztés, nyelvi asszimiláció folyamataival); illetve 3. nyelvi jogokat, azaz az adott nyelv használatára feljogosító jogszabályi rendelkezések meglétét és végrehajtását. Ezen három elem egyike sincs közvetlen összefüggésben a szuverenitás eredeti, állami főhatalomként felfogott fogalmával. Balázs Géza azonban másutt „a nyelvhasználatról mint a szuverenitás (önállóság, függetlenség) megnyilvánulásának jeléről” szólva nyelvi versenyt és folyamatos egyenlőtlenségeket vázol fel, ahol az egyes nyelvek és nyelvi csoportok fennmaradását nagymértékben befolyásolja az a tény, hogy az adott nyelv bír-e az „önálló, független államnyelv” státuszával, avagy pusztán kisebbségi nyelvként létezik.<sup>10</sup> Mi több, Balázs szerint „a szabad nyelvhasználat párhuzamba állítható a politikai szuverenitással”, amit szemléletesen fejez ki a nevezetes latin mondás: „*cuius regio, eius lingua*” (akié a terület, azé a nyelv) formába alakítása.<sup>11</sup>

Ezen a ponton érkezünk el ahhoz a kérdéshez, hogy valójában mennyire tekinthető a nyelvhasználat az eredeti, közjogi értelemben vett szuverenitás fontos elemének. Véleményem szerint a kérdés azon egyszerű felismerés alapján megválaszolható, miszerint a vallási kérdésekkel szemben, ahol az állam viszonylag egyszerűen semleges tud maradni, a nyelvi kérdést sosem lehet teljesen függetleníteni a politikai megfontolásoktól, mivel az *államapparátusnak szükségképpen valamilyen nyelven kell működnie*.<sup>12</sup> A gyakorlatban az állam működése megvalósulhat több nyelven is (lásd például Belgium vagy Svájc többnyelvű gyakorlatát, vagy éppen a Habsburg Birodalom történeti példáját), de ez a lényegen nem változtat: államot és nyelvet nem lehet elválasztani (miként államot és vallást igen). Ebből következik, hogy egy – vagy több, de az adott területen használt nyelvek számánál a gyakorlatban mindig kevesebb – nyelv a többihez képest

mindig kiemelt státusszal: államnyelvi státusszal fog bírni, amely egyértelműen nagyobb hatalmat és konkrét nyelvi jogokat<sup>13</sup> ad az ezen nyelv(ek)et használó csoportok kezébe. Az állami főhatalomként felfogott szuverenitás gyakorlása tehát szükség-szerűen egy bizonyos nyelven (vagy néhány nyelven) valósul meg, amely a dolgok természetéből fakadóan rendszerint nem más, mint az államalkotó többség nyelve.

Egy másik szempontból megközelítve a kérdést, a klasszikus értelemben felfogott (állami) szuverenitásnak két aspektusát szokás megkülönböztetni: egy belsőt és egy külsőt. A szuverenitás külső oldalát az állam más államokkal szembeni függetlensége és immunitása jelenti. A szuverenitás belső oldalához tartalmilag a politikai, társadalmi, gazdasági, kulturális és egyéb, az adott állam területét és népességét érintő igazgatási kérdések tartoznak, a szuverenitás az ezekben az ügyekben való kizárólagos döntéshozatali szabadságot jelenti.<sup>14</sup> Ilyen belső ügynek minősül az állam hivatalos nyelvének (nyelveinek) megválasztása is. Erről az oldalról közelítve is ugyanarra a következtetésre jutunk tehát: a saját nyelv használata a szuverenitás lényegi eleme.

## 2.2. A nyelv meghatározó szerepet tölt be a nemzeti identitás konstrukciójában

Tény, hogy minden európai nemzet identitásának szerves része a nemzeti nyelv. Erre nemcsak történelmi ismereteinkből, de az egyes országok elnevezéseiből is könnyűszerrel következtethetünk. Talán az sem igényel túl sok magyarázatot, hogy az állami szuverenitás ezer szállal kötődik a nemzeti identitáshoz.<sup>15</sup> A modern állam a XVII–XVIII. századtól kezdve egyre inkább nemzetállammá vált annak minden ismérével, beleértve az egynyelvű közigazgatást, az egynyelvű oktatási és képzési rendszert és a nemzeti kulturális intézményeket is. Amint Bayer József fogalmaz, a modern állam polgárainak lojalitását „kulturálisan is lehorgonyozza a nemzeti identitást kultiváló szocializáció révén”.<sup>16</sup> A nemzetállami hullám érzelmi töltetét a nacionalizmus (nyelv)ideológiája biztosította, melynek lényege a nemzeti identitásnak az egyéni és a társadalmi értékrendszer csúcsára helyezése, valamint „a »nemzetiként« aposztrofált nyelvnek a »felmagasztalás«, mintegy szentként való tisztelete”.<sup>17</sup> A szentként való tisztelet abban nyilvánul meg, hogy



Antonio de Nebrija Grammaticájának címlapja<sup>21</sup>

„akárcsak az istenségeket, a nemzeti nyelvet is tökéletesnek (vagy legalábbis egyre inkább tökéletesedőnek), sok esetben más nyelveknél magasabb rendűnek vélik; sajátos értékei közt tartják számon ősiségét, egységét, belső, sajátos törvények szerint való fejlődését.”<sup>18</sup>

Mindezzel önmagában semmi baj nincs, hiszen egy nyelv szeretete és ápolása nagyobb eséllyel vezet annak megőrzésére, ekként a világ nyelvi sokféleségének fenntartására is. Ugyanakkor sajnálatos történelmi tapasztalat, hogy a nyelvi nacionalizmus ideológiája gyakran vezet az adott országban használatos kisebbségi nyelvek visszaszorítását – legrosszabb esetben teljes kiirtását – célzó jogalkotáshoz, nyelvpolitikához.<sup>19</sup>

A nemzeti identitás és a nyelv szoros összefonódására kézenfekvő példa a magyar államnyelv bevezetésének története, ami 1790-től kezdve fél évszázadon

keresztül kivételes prioritást élvezett az országgyűlési vitákon, és valószínűleg mindenkit felszólalásra bírt, aki valamennyit is számított a hazai közéletben – nem beszélve a költők, írók pátosszal teli megnyilvánulásairól. Kölcsey Ferenc felszólítását máig idézik: „Meleg szeretettel függj a hon nyelvén! mert haza, nemzet és nyelv, három egymástól válhatatlan dolog; s ki ez utolsóért nem buzog, a két elsőért áldozatokra kész lenni nehezen fog.” A nyelv Wesselényi Miklós és Kazinczy Ferenc számára „szent birtok”, s egy igaz hazafit „szent kötelesség kényszerít” a nyelvvel való foglalkozásra. A magyar nyelvnel Széchenyi István szerint „nagyobb kincsünk nincs”, de ugyanígy használta e képet Petőfi Sándor és Jókai Mór is. A nyelv Vörösmarty Mihály számára „lételünk öre”, Kosztolányi Dezső szemében „egy nemzet legnagyobb kincse – szellemi életének, lelki összetartozásának oltalmazója. [...] Örözője a múltnak, záloga a jövőnek.”<sup>20</sup> A felsorolás hosszan folytatható.

Azokban nem csak a magyar nemzeti identitásra igaz, hogy nyelvközpontú (vö. a „nyelvében él a nemzet” szállogéval): a történelemből számos egyéb bizonyítékot hozhatunk arra, hogy a nyelv mennyire alapvető szerepet tölt be egy népcsoport történetében. Az andalúz származású humanista, Antonio de Nebrija már 1492-ben rámutatott Kasztíliai Izabellának ajánlott spanyol nyelvtana előszavában, hogy „a nyelv már az ókortól fogva a birodalmak társa volt.”<sup>22</sup> Ez a „gyönyörű kasztíliai nyelv”, amely „nemcsak a testvéri szeretet, de a felbőszült harci kiáltások kifejezésére is kiválóan alkalmas”,<sup>23</sup> a XX. századi francóista totalitárius állam nemzeti egységét is meg-

testesítette. A közelmúltból példaként említhetők a szovjet birodalom szétesését követően létrejött utódállamok, melyek többsége a szuverenitás elnyerése után nemzetállam építésébe fogott, ennek alapköve pedig az államnyelv bevezetése és státuszának megszilárdítása volt.<sup>24</sup>

### 2.3. A nyelvpolitika a hatalomhoz való hozzáférés eszköze

Fentebb már volt szó arról, hogy „a nyelvhasználat a hatalmi játéktér, s így a szuverenitás egyik legkedveltebb területe.”<sup>25</sup> A hatalom kontextusában a nyelv kettős szerepet tölt be: eszköz és tárgy is. *Eszköz*, amennyiben az állam, illetve az államalkotó nyelvi többség a nyelvhasználat szabályozásán keresztül gyakorolja hatalmát (szuverenitását), teremt meg és tartja fenn hegemon pozícióját.<sup>26</sup> Ez olyannyira igaz, hogy az írásbeliség elterjedése után az írott nyelvi normát – a középkorban a latint, majd a kora újkortól kezdve a nemzeti nyelvet – nem ismerő társadalmi csoportok teljesen kiszorultak az államhatalom gyakorlásából, míg mások pozícióba kerülhettek:

*„A vernakuláris nyelvek újonnan létrejött írott formájának használata gyakran nem esett egybe a már kialakult hatalmi központokkal, így potenciálisan fel lehetett őket használni az állami elithez csatlakozni kívánó regionális csoportok feljogosítására, vagy önálló elitté válásukhoz.”<sup>27</sup>*

A nyelv másrészt a hatalomgyakorlás *tárgya* is, amennyiben az egyes csoportok közötti politikai küzdelem központi szimbóluma a nyelv maga. A harc a hatalomhoz való hozzáférés szempontjából kiemelt nyelvhasználati szinterek (közigazgatás, igazságszolgáltatás, oktatás) nyelvéért folyik,<sup>28</sup> amint azt a francia forradalom után Európán futótűzként végigvonuló, az „egy nemzet – egy nyelv” jegyében indított nyelvi-nemzeti mozgalmak is tanúsítják. Fontos hozzátenni, hogy a francia nemzetállami eszme a kelet-közép-európai térségen nem minden akadály nélkül söpört végig: éppen a nyelvi jogalkotásban figyelhetők meg a nyugati asszimilációs modelltől szögesen eltérő megoldások, amelyeket doktori értekezésemben összefoglalóan pluralista nyelvi jogi modellnek neveztem.<sup>29</sup>

Egy magyar vonatkozású példával megvilágítva a nyelvnek a hatalomhoz való kettős viszonyát: amikor II. József a birodalmi centralizáció érdekében 1784-ben elrendelte a német hivatalos nyelv bevezetését Magyarországon, akkor a nyelvhasználat szabályozásán keresztül hatalmat gyakorolt. Amikor pedig a magyar rendek ezen felbuzdulva elkezdték követelni a magyar nyelv államnyelvi státuszának biztosítását, akkor a hatalom „nyelvi tortájából” szerettek volna minél nagyobb szeletet kihalászni.<sup>30</sup>

Mivel a szuverenitás gyakorlása szükségképpen egy vagy néhány nyelven valósul meg, ezért elkerülhetetlen, hogy az államnyelve(ke)t használó nyelvi többség előnyösebb hatalmi helyzetbe kerüljön a nyelvi kisebbségekhez képest. Ezért látjuk azt, hogy a sok szempontból értéknek

tekinthető nyelvi sokféleség a gyakorlatban súlyos konfliktusokhoz vezethet. Ez azonban nem szükségszerűen van így, hiszen az állam a nyelvi kisebbségek egyenlőtlen szociokulturális és jogi helyzetét pozitív előjelű nyelvpolitikával ellensúlyozhatja: széles körű nyelvhasználati jogosítványokat biztosíthat a hivatalos nyelvhasználati színtereken (akár az összes, területén használt nemzeti kisebbség nyelvét államnyelvvé teheti), támogathatja a kisebbségi nyelveken működő iskolákat, kvótákat írhat elő kisebbségi nyelven tudó közigazgatási alkalmazottak felvételére, területi autonómiát biztosíthat az egy tömbben élő nyelvi kisebbségek számára, stb. Noha a materiális értelemben vett nyelvi egyenjogúság gyakorlati okok miatt tökéletesen sosem valósítható meg (legalábbis a mai körülmények között), az jogszerű elvárás lehet, hogy az állam nyelvpolitikai döntései ne legyenek önkényesek: „egyensúlyt kell elérni a rendszerint a többség érdekeit képviselő állami érdekek, valamint a nyelvi kisebbségekhez tartozók jogai, érdekei és kötelességei között.”<sup>31</sup>

Akárhogy is, kétségtelen, hogy a hatalomhoz való hozzáférés könnyen manipulálható a nyelvhasználat különböző szintereinek jogi szabályozásával, és persze sok múlik a nyelvi tárgyú jogszabályok végrehajtásának minőségén, azaz a gyakorlati nyelvpolitikán is. Mindezt figyelembe kell venni, amikor egy korszak nyelvi jogalkotását vizsgáljuk, tehát egy jogi, jogtörténeti jellegű kutatás sem függetlenítheti magát az egyéb – politikai, gazdasági, társadalmi, szociolingvisztikai – szempontoktól.

### 3. A kutatás jelentősége a jelen számára

A fentiek fényében egyértelmű, hogy a saját nyelv használatán keresztül megélt szuverenitás nemcsak a többségi nemzet, de a kisebbségi közösségek (nemzetiségek) számára is kiemelten fontos. A saját nyelv használata természetesen számos egyéb – politikai, történelmi, gazdasági, szociológiai, szociolingvisztikai, pszichológiai stb. – tényezőtől függ, de a jogi szempont semmiképp sem elhanyagolható. A saját nyelv használata gyakorlati megvalósulásának korántsem kizárólagos, de mindenképp elengedhetetlen feltétele tehát az, hogy az állam erre jogi lehetőséget adjon, azaz nyelvi jogokat biztosítson. Ebből következik, hogy kutatásom első lépcsőfokát szükségképpen a jogi szabályozás meglétének, milyenségének, az adott körülményekhez viszonyított alkalmasságának vizsgálata képezi, majd ezek után lehet rátérni az „élő jog”, a jogalkalmazás, azaz a gyakorlati nyelvpolitika vizsgálatára.

Napjaink szomorú tapasztalata, hogy még a papíron nagyvonalú kisebbségi nyelvi jogok is gyakran nélkülözik a hatékony jogvédelmet (nem beszélve arról a helyzetről, amikor már maga a nyelvi jogi szabályozás is problematikus, mert nem tesz eleget az egyes nyelvi csoportok igényeinek, aránytalanul magas küszöbértékekhez köti egyes nyelvi jogok gyakorlását stb.). A különböző nemzetközi szerződések – különösen a Regionális vagy Kisebbségi

Nyelvek Európai Chartája, valamint a Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezmény – monitoring eljárásai alkalmával már-már általánossá vált a megállapítás, hogy számos jog csak formálisan teljesül. Élhetünk a gyanúperrel, hogy sok esetben a kisebbségeknek biztosított nyelvi jogok pusztán deklaratív jelleggel, a jószomszédsági politika jegyében, a külhoni saját kisebbségek helyzetére tekintettel születnek, nem pedig az adott állam kisebbségvédelem iránti valós elköteleződésén alapulnak.<sup>32</sup>

Bár a történelmi helyzet a XXI. század elején teljesen más, mint száz-százötven évvel ezelőtt volt, a mai álla-

mok „viselkedése”, motivációi sok tekintetben jobban hasonlítanak a XIX. századi államokéhoz, mint gondolnánk. Az európai egységtörekvések és a lassan mindent átható globalizációs folyamatok mellett a XIX. században kiteljesedő, a térség nyelvi viszonyait gyökeresen átformáló nemzetállami gondolat továbbra is él és virul. Hogy megérthessük napjaink valóságát, elengedhetetlenül szükséges, hogy annak XIX. századi gyökereit mélységében ismerjük, a történeteket az adott kor kontextusában értékeljük, de tanulságait a jelenre nézve is levonjuk.

## Jegyzetek

- 1 A történészek közül többek között Deák Ágnes, Fedinec Csilla, Kéri Katalin, Lajtai L. László (a ma már nem élő szerzők közül Kemény G. Gábor és Szekfű Gyula), a nyelvészek közül Bartha Csilla, Csernicskó István, Kontra Miklós, Lanstyák István, Nádor Orsolya, Ortutay Katalin, Pintér Márta, Szabómihály Gizella, Szarka László és Szoták Szilvia említhetők. A nyelvi kérdéssel jogelméleti szempontból foglalkozik Andrassy György, az Európai Unió nyelvpolitikájával Láncoz Petra Lea (továbbá a ma már nem élő szerzők közül a jogász Mikó Imre). A nemzetközi szakirodalmat tekintve némileg jobb a helyzet: számos jogtudományi, (jog)filozófiai, politikaelméleti (például Robert Dunbar, Will Kymlicka, Stephen May, Allen Patten, Patrick Thornberry, Fernand de Varennes, Bruno de Witte), nyelvészeti-szociolingvisztikai (például Dennis Ager, Tony Crowley, Jan Fellerer, Robert Phillipson, Rosita Rindler-Schjerve, Tove Skutnabb-Kangas, José del Valle) mű közül válogathatunk, azonban a jogtörténeti megközelítés itt is nagyon ritka.
- 2 A Habsburg Birodalom – és benne Magyarország – többnyelvűségével foglalkozó művek közül az alábbiak emelhetők ki: Monográfiák, szerkesztett kötetek: BIRÓ Ferenc (szerk.): *Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből*. Budapest, 2005, Argumentum Kiadó; CSERNICSKÓ István: *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest, 2013, Gondolat Kiadó; DEÁK Ágnes: „Nemzeti egyenjóságúsítás” 1848–1860. Budapest, 2000, Osiris Kiadó; FEICHTINGER, Johannes – COHEN, Gary B. (eds.): *Understanding Multiculturalism: Central Europe and the Habsburg Experience*. Austrian and Habsburg Studies, New York, 2014, Berghahn Books; KEMÉNY G. GÁBOR: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*. I–VII. kötet, Budapest, 1952, Tankönyvkiadó; MIKÓ Imre: *A magyar államnyelv kérdése a magyar országgyűlés előtt 1790–1825*. Kolozsvár, 1943, Erdélyi Múzeum-Egyesület; NÁDOR Orsolya: *Nyelvpolitika. A magyar nyelv politikai státuszváltozásai és oktatása a kezdetektől napjainkig*. Budapest, 2002, BIP; RINDLER-SCHJERVE, Rosita (ed.): *Diglossia and Power: Language Policies and Practice in the 19th Century Habsburg Empire*. Berlin, 2003, De Gruyter Mouton; PROKOPOVYCH, Markian – BETHKE, Carl – SCHEER, Tamara (eds.): *Language Diversity in the Late Habsburg Empire*. Brill, 2019; STOURZH, Gerald: *Die Gleichberechtigung der Nationalitäten in der Verfassung und Verwaltung Österreichs 1848–1918*. Wien, 1985, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften; SZEKFŰ Gyula: *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790–1848*. Budapest, 1926, Magyar Történelmi Társulat. Tanulmányok: BURIAN, Peter: *The State Language Problem in Old Austria (1848–1918)*. In *Austrian History Yearbook*, 1970. 6. sz. 81–103. p.; EVANS, R. J. W.: *Language and state building: the case of the Habsburg monarchy*. In *Austrian History Yearbook*, 2004. 35. sz. 1–24. p.; FELLERER, Jan: *Multilingual states and empires in the history of Europe: the Habsburg Monarchy*. In KORTMANN, Bernd – AUWERA, Johan van der (eds.): *The Languages and Linguistics of Europe: A Comprehensive Guide*. Berlin–Boston, 2011, De Gruyter Mouton, 713–728. p.; HASLINGER, Peter: *Sprachenpolitik, Sprachendynamik und imperiale Herrschaft in der Habsburgermonarchie 1740–1914*. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*. 2008. 1. sz. 81–111. p.; KASSAI Ilona: *A nyelvhasználat tudatos alakítása a 18–19. századi Magyarországon*. In HIRES-LÁSZLÓ Kornélia – KARMACSI Zoltán – MÁRKU Anita (szerk.): *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban. A 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. Budapest–Beregszász, 2011, Tinta Könyvkiadó – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete, 295–298. p.; KÉRI Katalin: *Az 1879:XVII. törvényekről a „Lex Apponyi”-ig – Adalékok a kötelező magyar nyelvtanítás történetéhez*. In NAGY Mariann (szerk.): *Hid a századok felett – Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára*. Pécs, 1997, University Press, 269–280. p.; MARÁCZ, László: *Multilingualism in the Hungarian Kingdom (1867–1918): Language Policy and Practice*. In RÓKA, J. (ed.): *Concepts and Consequences of Multilingualism in Europe*. Budapest, 2010, Századvég Kiadó, 55–96. p.; PÉTER, László: *Law XLIV of 1868 ‘On the Equality of Nationality Rights’ and the Language of Local Administration*. In LOJKÓ, Miklós (ed.): *Hungary’s Long Nineteenth Century: Constitutional and Democratic Traditions in a European Perspective. Collected Studies of László Péter*. Leiden–Boston, 2012, Brill, 343–354. p.; RINDLER-SCHJERVE, Rosita – VETTER, Eva: *Linguistic diversity in Habsburg Austria as a model for modern European language policy*. In THIJSE, Jan D[er]k. ten – ZEEVAERT, Ludger (eds.): *Receptive Multilingualism. Linguistic analyses, language policies and didactic concepts*. Amsterdam–Philadelphia, 2007, John Benjamins Publishing Co., 49–60. p.
- 3 NAGY Noémi: *Magyar nyelvi szuverenitási törekvések a neoabszolutizmus előtt – a magyar államnyelv bevezetésének története (kézirat)*. A tanulmány teljes terjedelmében olvasható lesz a következő kötetben: MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Szuverenitáskutatás. Jogtörténeti Értekezések 43.* (várható megjelenés 2020).
- 4 KOVÁCS Vidor: *A magyar nyelvnek jogaiba iktatása 1790–1844*. Értesítő a pannonhalmi Sz. Benedek-rend esztergomi kath. főgymnasiumáról. Az 1899–1900. iskolai év végén. Esztergom, 1900, 12–55. p. Idézi MIKÓ 1943, 6. p.
- 5 Andrassy az 1868 utáni törvénygyűjtemények nyelvét vizsgálva azt találta, hogy a törvények német, horvát, szlovák, román, szerb, orosz, 1881-től olasz nyelven is elérhetőek voltak, ami azt sugallja, hogy a nemzetiségi törvénynek legalább a törvényalkotás nyelvére vonatkozó rendelkezését, ha nem is maradéktalanul, de végrehajtották. (A szóban forgó rendelkezés szerint „a törvények magyar nyelven alkottatnak, de az országban lakó minden más nemzetiség nyelvén is hiteles fordításban kiadandók”. 1868. évi XLIV. törvénycikk, 1. §.) ANDRÁSSY György: *Hány hivatalos nyelve volt Magyarországnak az 1868. évi XLIV. törvénycikk szerint? Jogtörténeti Szemle*, 2017. 3. sz. 4–12. p. Pécs szab. kir., illetve thj. város közgyűlési és tanácsülési jegyzőkönyveinek, valamint Baranya vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek áttekintése alapján az eredmény nem egyértelmű: a nemzetiségi törvény hatálybalépését követő egy évtizedben

- (1869–1879) a szóban forgó iratanyag kizárólag magyar nyelvű volt, holott a városban és a megyében is szépszámu német és horvát nemzetiség élt. Lásd NAGY Noémi: A nemzetiségi törvény kétes öröksége – adalékok a dualizmus kori magyar nyelvjoghhoz. *Jogtörténeti Szemle*, 2017. 3. sz. 70–74. p. Ugyanakkor mindez nem feltétlenül jelenti a végrehajtás elmaradását. Mivel az állam hivatalos nyelve melletti egyéb nyelven történő hasábos jegyzőkönyvezéshez a képviselőtestület vagy a bizottság együtödének kifejezett kérésére volt szükség (vö. 1868. évi XLIV. törvénycikk, 2. §), ezért a végrehajtás értékeléséhez a képviselőtestület nemzetiségi összetételét is ismerni kellene.
- <sup>6</sup> TÓTH J. Zoltán: A szuverenitás fogalmi és tartalmi kérdései. *Jogelméleti Szemle*, 2018. 4. sz. 288–290. p.
- <sup>7</sup> KARÁCSONY András: Pillanatkép a szuverenitás kutatásáról. *Jogtörténeti Szemle*, 2019. 3–4. sz.
- <sup>8</sup> BALÁZS Géza: Nyelvi szuverenitás. A nemzeti nyelvek és kultúrák változó helyzete az önrendelkezés és az identitás összefüggésében. *Magyar Tudomány*, 2013. 3. sz. 454. p.
- <sup>9</sup> Ebben az értelemben beszél nyelvi szuverenitásról például Joseph PATERNOST tanulmánya a szlovén nyelv vonatkozásában: Recent sociolinguistic struggles for language sovereignty among the Slovenes. *International Journal of the Sociology of Language*, 1997. 1. sz. 185–200. p.
- <sup>10</sup> BALÁZS 2013, 453. p.
- <sup>11</sup> BALÁZS 2013, 455. p.
- <sup>12</sup> Fernand DE VARENNES már korai írásaiban kifejtette ezt a tételt, lásd például: Ethnic Conflicts and Language in Eastern European and Central Asian States: Can Human Rights Help Prevent Them? *International Journal on Minority and Group Rights*, 1997. 5. sz. 135–174. p.; Uő: The Protection of Linguistic Minorities in Europe and Human Rights: Possible Solution to Ethnic Conflicts? *Columbia Journal of European Law*, 1995–1996. 2. sz. 107–143. p.
- <sup>13</sup> Az államnyelv vagy (állami szintű) hivatalos nyelv intézménye tudniillik nem más, mint a nyelvi többség számára implicit módon biztosított kollektív nyelvi jog, amely bizonyos határok között egyéni jogként is megfogalmazható: jog arra, hogy az illető közösség vagy egyén saját nyelvét az állam hivatalos nyelveként használja. ANDRÁSSY György: *Nyelvi jogok. A modern állam nyelvi jogának alapvető kérdései, különös tekintettel Európára és az európai integrációra*. Pécs, 1998, Studia Europaea, 31–48. p.; Uő: A hivatalos nyelvek száma és az emberi jogok. *Jogtudományi Közöny*, 2010. 9. sz. 403–414. p.
- <sup>14</sup> Feltűnhet, hogy a szuverenitás belső oldala tartalmában megegyezik a népek önrendelkezési jogával, amelyet jogelvként elsőként az ENSZ Alapokmánya ismert el 1945-ben, majd kollektív emberi jogként a két 1966-os ENSZ Egyezségokmány deklarált. [Lásd még TÓTH Norbert: A népek önrendelkezési joga. In JAKAB András – FEKETE Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*, 2018. <https://ijoten.hu/szocikk/a-nepek-onrendelkezési-joga>.] A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának, valamint a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának közös I. cikke így szól: „Minden népnek joga van az önrendelkezésre. E jog értelmében a népek szabadon határozzák meg politikai rendszerüket és szabadon biztosítják gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődésüket” (1. pont). Ennek fényében talán nem véletlen, hogy a nyelvi szuverenitás a nemzetközi szakirodalomban elsősorban az őshonos népek önrendelkezési jogával összefüggésben – és nem a jelen kutatás számára releváns nemzeti kisebbségek nyelvi jogaihoz kapcsolódóan – jelenik meg.
- <sup>15</sup> A kérdéstről nagyon izgalmas tanulmányt írt TÓTH-MATOLCSI László: Nemzeti identitás és szuverenitás. Hogyan hat a nemzeti identitás és annak változása az állam szuverenitására? In TAKÁCS Péter (szerk.): *Az állam szuverenitása*. Budapest–Győr, 2015, Gondolat Kiadó, 369–382. p.
- <sup>16</sup> BAYER József: A szuverenitás változása a globalizáció korában. In TAKÁCS 2015, 17. p.
- <sup>17</sup> LANSTYÁK István: Nyelvi ideológiák és filozófiák. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2009. 1. sz., 30. p.
- <sup>18</sup> Uo.
- <sup>19</sup> Mint ahogyan az Nagy-Britanniában, Franciaországban vagy Spanyolországban történt, jóval a nemzetállami filozófia megjelenése előtt. Lásd hozzá NAGY Noémi: *A hatalom nyelve – a nyelv hatalma: Nyelvi jog és nyelvpolitika Európa történetében*. Budapest, 2019, Dialóg Campus Kiadó – Nordex Kft, 39–122, 213–215. p. Online elérhető <https://tudasportal.uni-nke.hu/tudastar-reszletek?id=123456789/13324>.
- <sup>20</sup> Az idézeteket a források megjelölésével közli MARGÓCSY István: „Is-tennöm, végzetem, mindenem, magyar nyelv!” – A magyar nyelv kultikus megközelítésben, I. rész. *Beszélő*, 2006. 10. sz. 95–109. p.
- <sup>21</sup> <https://lengua.laguia2000.com/gramatica/gramatica-castellana>
- <sup>22</sup> „siempre la lengua fue compañera del imperio.” NEBRIJA, Antonio de: *Gramática de la lengua castellana*. Salamanca, 1492. Online elérhető <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000174208&page=1>.
- <sup>23</sup> „el idioma [...] tan hermoso como el castellano para poder expresar lo mismo nuestros cariños hermanos como los enardecidos gritos guerreros propios de los momentos que atravesamos”. Bando del 16 de abril de 1937 del Gobernador Militar de San Sebastián. Közli TORREALDAI, Joan Mari: Censura y literatura vasca. In ABELLÁN, Manuel L.: *Censura y literaturas peninsulares*. Amsterdam, 1987, Rodopi, 90. p.
- <sup>24</sup> Az államnyelv nemzetállam-építésben betöltött szerepének és a nyelvi szuverenitásért folytatott harc jelentőségének eklatáns példája a nyelvi konfliktusokkal napjainkban is súlyosan terhelt Ukrajna. Lásd még CSERNICKÓ István: Nyelvi konfliktusok a 21. századi Európában a „nemzetközi normák” és az „európai standardok” tükrében. *Pro Minoritate*, 2019. 3. sz. 3–26. p.
- <sup>25</sup> BALÁZS 2013, 453. p. A nyelv és a hatalom közötti kapcsolat olyan erős, hogy a nemzetközi szakirodalomban külön tudományterület jött létre a nyelvnek az államok politikátörténetében betöltött szerepe vizsgálatára: az ún. Language Policy and Planning (LLP, azaz nyelvpolitika és nyelvi tervezés). A témának több külön folyóirata (például a Springer kiadó *Language Policy* vagy a John Benjamins Publishing Company *Language Problems and Language Planning* című folyóirata) és kiadványsorozata (a Routledge kiadó *Politics of Language* című sorozata) is van.
- <sup>26</sup> RINDLER–SCHJERVE 2003, 1–11. p.; DEL VALLE, José (ed.): *A Political History of Spanish: The Making of a Language*. New York, 2013, Cambridge University Press, 12–14. p.
- <sup>27</sup> KAMUSELLA, Thomas: *The Politics of Language and Nationalism in Modern Central Europe*. New York, 2009, Palgrave MacMillan, 8. p.
- <sup>28</sup> RINDLER–SCHJERVE 2003, 311–320. p.; TOLLEFSON, James: *Planning Language, Planning Inequality*. New York, 1991, Longman, 10–17. p.
- <sup>29</sup> NAGY 2019, 199–205. p.
- <sup>30</sup> NAGY 2019, 25. p.
- <sup>31</sup> DE VARENNES 1995–1996, 108. p.
- <sup>32</sup> Megint csak Ukrajnát említve példaként, a közelmúlt politikai eseményei híven bizonyítják, hogy a napi politika mennyire képes relativizálni a nemzetközi egyezményekben és sok helyütt a nemzeti alkotmányban is rögzített nyelvi jogokat, illetve hatékony érvényesíthetőségüket.

